

แนวทางการพัฒนานวัตกรรมการจัดการเรียนการสอนแพทย์แผนไทย
สาขาผดุงครรภ์ไทยยุคไทยแลนด์ 4.0

GUIDELINES FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE TEACHING AND LEARNING
THAI TRADITIONAL MEDICINE IN THAI MIDWIFERY FOR THAILAND 4.0

กมลลักษณ์ โพธิอรุณพัชญ์¹

Khamolluck Phothiarunphat

พระครูสังฆรักษ์จักรกฤษณ์ ภูริปัญญา²

Phrakrusangkarak Chakkrit Bhuripanyo

Corresponding Author E-mail: hnongdo@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาการจัดการเรียนการสอนออนไลน์หลักสูตรแพทย์แผนไทยสาขาการผดุงครรภ์ไทย 2. เพื่อศึกษานวัตกรรมการจัดการเรียนการสอนการผดุงครรภ์ไทยใน ยุคไทยแลนด์ 4.0 เป็นการวิจัยเชิงพรรณนามีกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ และข้อมูลเชิงคุณภาพ เครื่องมือการวิจัย ได้แก่แบบสอบถาม และแบบสัมภาษณ์จากกลุ่มตัวอย่าง ผู้บริหาร ครู และนักเรียน จำนวน 131 คน สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการแพทย์แผนไทยและผู้ทรงคุณวุฒิด้านนวัตกรรม จำนวน 10 ท่าน เพื่อนำข้อมูลเชิงคุณภาพมาสนับสนุนงานวิจัยเชิงปริมาณ สถิติที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูลร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) ของคะแนนจากการตอบแบบสอบถาม

ผลการวิจัยพบว่า

1. ผู้บริหาร ครู และนักเรียนวิชาผดุงครรภ์ไทยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนานวัตกรรมการจัดการเรียนการสอนแพทย์แผนไทย สาขาผดุงครรภ์ไทย ยุคไทยแลนด์ 4.0 โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก ได้แก่ ด้านการวัดผลประเมินผลผ่านระบบออนไลน์ (4.28) ด้านหลักสูตรออนไลน์ (4.28) ด้านสื่อการเรียนการสอนออนไลน์ (4.23) และด้านการเรียนการสอนออนไลน์ (4.22) ตามลำดับความสำคัญ

2. แนวทางการพัฒนานวัตกรรมการจัดการเรียนการสอนแพทย์แผนไทย สาขาผดุงครรภ์ไทย ยุคไทยแลนด์ 4.0 ด้านหลักสูตรออนไลน์การสอนการผดุงครรภ์ไทย ควรสอดคล้อง กับหลักสูตรแกนกลางของสภาการแพทย์แผนไทย ด้านการเรียนการสอนออนไลน์ ครูต้องพัฒนาการใช้เทคโนโลยี เพื่อผลิตสื่อการเรียนการสอนออนไลน์ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับการวัดผลประเมินผลผ่านระบบออนไลน์ โดยการประเมินในรูปแบบข้อสังเกตพฤติกรรมผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมการต่าง ๆ ตามตัวชี้วัดผลการเรียนรู้การผดุงครรภ์ไทย

คำสำคัญ: การแพทย์แผนไทย, การเรียนการสอน, ไทยแลนด์ 4.0

¹ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธบริหารการศึกษา) คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ABSTRACT

The objectives of this research were: 1) to study the present state of on-line teaching and learning Thai traditional medicine in midwife branch, 2) to study innovation in teaching and learning the Thai midwife in Thailand 4.0. The data of this descriptive research were collected from 131 samples by questionnaires and from in-depth interviews with 7 Thai medicine experts. The data were analyzed by percentage, mean and standard deviation.

The results of the study found that:

1. The opinion of administrators, teachers, and students in Thai midwife branch towards guidelines for the development of innovative teaching and learning Thai traditional medicine in the Thai midwife branch for Thailand 4.0 was at a high level totally. The highest levels were on on-line evaluation and on-line curriculum (4.28), followed by on-line teaching and learning media (4.23), and on-line teaching and learning system (4.22) respectively.

2. The guidelines for the development of innovative teaching and learning Thai traditional medicine in the Thai midwife branch for Thailand 4.0 were as follows: the on-line curriculum should be relevant to the core curriculum of Thai Traditional Medicine Council. In on-line teaching and learning, teachers have to develop their using technology in producing appropriate and relevant media to on-line evaluation system. The evaluation may come in the form of behavioral observations through activity participations according to the learning indicators of Thai midwife.

Keywords: Thai Traditional, teaching and learning, Thailand 4.0

บทนำ

ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศและเทคโนโลยีการสื่อสาร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ อย่างรวดเร็วทั้งด้านการแพทย์ การเกษตร อุตสาหกรรม เศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีและการสื่อสาร คือ การเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยสิ้นเชิง จากเดิมสังคมไทยเป็นสังคมแบบเรียบง่าย มีวิถีชีวิตที่แตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างชนบทและในเมือง อันเนื่องมาจากสภาพภูมิศาสตร์และเศรษฐกิจ แต่ทุกวันนี้กลายเป็นสังคมแห่งการแก่งแย่งแข่งขัน เน้นความสะดวกสบาย และ

รวดเร็ว มีการรับข้อมูลข่าวสารจากหลากหลายช่องทาง และมีการส่งต่อแบ่งปันข้อมูลกันผ่านช่องทางที่หลากหลายจนกลายเป็นสังคมนิยมข้อมูล สิ่งเหล่านี้ทำให้ความแตกต่างระหว่างชนบทและเมืองน้อยลง ซึ่งน่าจะเป็นผลดีกลับส่งผลทางลบต่อสังคมของประเทศโดยภาพรวม (เจริญวิษณุ สมพงษ์ ธรรมและคณะ, 2553, น. 23).

การปรับเปลี่ยนประเทศไปสู่ประเทศไทย 4.0 โดยการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศจากประเทศที่มีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบด้าน “ความหลากหลายเชิงชีวภาพ (Bio-Diversity)” และ “ความหลากหลายเชิงวัฒนธรรม (Cultural

Diversity)” มาเป็นความได้เปรียบในเชิงแข่งขันเพื่อเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจอุตสาหกรรม “เพิ่มมูลค่า” ไปสู่โครงสร้างเศรษฐกิจอุตสาหกรรม “สร้างมูลค่า” ด้วย 3 กลไกการขับเคลื่อนใหม่ (New Growth Engines) ประกอบด้วย 1) กลไกการขับเคลื่อนผ่านการสร้างและยกระดับผลิตภาพ (Productive Growth Engine) 2) กลไกการขับเคลื่อนที่คนส่วนใหญ่มีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมและทั่วถึง (Inclusive Growth Engine) และ 3) กลไกการขับเคลื่อนที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน (Green Growth Engine) ซึ่งเป็นกลไกการขับเคลื่อนใหม่ๆ เพื่อสร้างความมั่งคั่งอย่างยั่งยืนให้กับประเทศไทยในศตวรรษที่ 21 โดยการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศไปสู่การพัฒนานวัตกรรมและการสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value-based Economy) (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560, น. ค)

การเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เป็นการกำหนดแนวทางยุทธศาสตร์ในการจัดการเรียนรู้ โดยร่วมกันสร้างรูปแบบและแนวปฏิบัติในการเสริมสร้างประสิทธิภาพของการจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 โดยเน้นที่องค์ความรู้ ทักษะความเชี่ยวชาญและสมรรถนะที่เกิดกับตัวผู้เรียน เพื่อใช้ในการดำรงชีวิตในสังคมแห่งความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน โดยจะอ้างถึงรูปแบบ (Model) ที่พัฒนามาจากเครือข่ายองค์กรความร่วมมือเพื่อทักษะแห่งการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ซึ่งได้พัฒนากรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 โดยผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะเฉพาะด้าน ความชำนาญการและความรู้เท่าทันด้านต่างๆ เข้าด้วยกัน เพื่อความสำเร็จของผู้เรียนทั้งด้านการ

ทำงานและการดำเนินชีวิต (กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร, 2559, น. 10)

การแพทย์แผนไทยเป็นกระบวนการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม เป็นกระบวนการทางการแพทย์เกี่ยวกับการตรวจ วินิจฉัย บำบัด รักษา หรือป้องกันโรค ตลอดจนการส่งเสริมและฟื้นฟูสุขภาพของมนุษย์ โดยอาศัยความรู้หรือตำราการแพทย์แผนไทยที่ได้ถ่ายทอดและพัฒนาสืบต่อกันมา ทั้งจากบรรพบุรุษรุ่นสู่รุ่นหรือจากสถานศึกษาที่สภาการแพทย์แผนไทยรับรอง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่า โดยที่เป็นการสมควร ให้มีกฎหมายว่าด้วยวิชาชีพการแพทย์แผนไทย สอดคล้องกับพระราชบัญญัตินี้มีบทบัญญัติบางประการเกี่ยวกับการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล ซึ่งมาตรา 29 ประกอบกับมาตรา 32 มาตรา 33 มาตรา 41 มาตรา 43 และมาตรา 45 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย บัญญัติให้กระทำได้โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของรัฐสภา มาตรา 1 พระราชบัญญัตินี้เรียกว่าการสอนสาขาการดนตรีไทย นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะมุ่งเน้นให้นักศึกษาแพทย์แผนไทยมีความรู้และความเข้าใจในวัฒนธรรมการเกิดและการอยู่ไฟของครอบครัวไทย สรีระร่างกายของหญิงและชายวัยเจริญพันธุ์ การปฏิสนธิ การตั้งครรภ์ ตลอดจนกระบวนการทำคลอดในรายคลอดปกติ สามารถช่วยหรือทำคลอดปกติตลอดจนให้การบำบัดอาการผิดปกติและการดูแลสุขภาพของ

มารดาหลังคลอด รวมถึงการนวด การประคบ สมุนไพร การนึ่งถ่าน การอบสมุนไพร การอาบน้ำสมุนไพร การทักหม้อเกลือ การพันผ้า หน้าท้อง การให้คำแนะนำเกี่ยวกับอาหารและการปฏิบัติตัวของมารดาหลังคลอดได้ถูกต้องเหมาะสม ดังนั้น นวัตกรรมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยโดยเฉพาะในเชิงวิถีพุทธของครูผู้สอนวิชาการผดุงครรภ์ไทยที่สืบทอดองค์ความรู้จากบรรพบุรุษรุ่นสู่รุ่นและนำเสนอใจ การสอนวิชาผดุงครรภ์ไทย เพื่อการนำนวัตกรรมสมัยใหม่เข้ามามีส่วนร่วมในการสอนวิชาผดุงครรภ์ไทยเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้ให้ทันสมัยโดยผ่านสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ นับวันเทคโนโลยีจะเข้ามามีบทบาทต่อการเรียนการสอนในสาขาวิชาต่าง ๆ ทำให้ผู้วิจัยเห็นความสำคัญของการนำนวัตกรรมเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนการสอนวิชาผดุงครรภ์ไทยส่งผลให้กระบวนการเรียนการสอนต้องมีการปรับเปลี่ยนให้ทันยุคสมัยตามไปด้วย การเรียนรู้จากคำบอกเล่าของครูผู้สอนเพียงผู้เดียว หรือจากการรับฟังจากห้องเรียนเหมือนอย่างในอดีตเป็นไปได้แล้ว เพราะผู้เรียนจะต้องรู้จักค้นคว้าศึกษาจากสื่อต่างๆ ด้วยตนเองมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ผู้สอนก็ต้องมีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ โดยผู้เรียนสามารถนำความรู้ ประสบการณ์และทักษะมาเป็นช่วยให้เกิดการพัฒนาคูณภาพ การสอนวิชาผดุงครรภ์ไทยให้ได้ผลสัมฤทธิ์อย่างเต็มประสิทธิภาพ และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 มีบทบัญญัติที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีการศึกษาและนวัตกรรมการศึกษาไว้หลายมาตรา ที่สำคัญมาตรา 67 “รัฐต้องส่งเสริมให้มีการวิจัยและพัฒนาการ

ผลิตและการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา การติดตาม ตรวจสอบและประเมินผลการใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาให้เกิดความคุ้มค่าและเหมาะสมกับกระบวนการเรียนรู้ของคนไทย” มาตรา 22 “การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ” การดำเนินการปฏิรูปการศึกษาให้สำเร็จได้ตามที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (พระราชบัญญัติวิชาชีพการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2556, 2556)

จากเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยสนใจศึกษาเรื่อง แนวทางการพัฒนานวัตกรรมการจัดการเรียนการสอนแพทย์แผนไทย สาขาผดุงครรภ์ไทย ยุคไทยแลนด์ 4.0 เพื่อเป็นแนวทางการใช้นวัตกรรมมาจัดการเรียนการสอนแพทย์แผนไทยให้เกิดประสิทธิภาพในการจัดการเรียนการสอนการผดุงครรภ์ไทยสาขาผดุงครรภ์ไทย ยุคไทยแลนด์ 4.0 และ เพื่อให้ปัจเจกองค์ความรู้ของครูบาอาจารย์ด้านการแพทย์แผนไทยดำรงคงอยู่สืบต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาการจัดการเรียนการสอนออนไลน์หลักสูตรแพทย์แผนไทย สาขาการผดุงครรภ์ไทย ยุคไทยแลนด์ 4.0
2. เพื่อศึกษานวัตกรรมการจัดการเรียนการสอนการผดุงครรภ์ไทยใน ยุคไทยแลนด์ 4.0

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนา
นวัตกรรมการจัดการเรียนการสอนแพทย์แผน
ไทย สาขา ผดุงครรภ์ไทย ยุคไทยแลนด์ 4.0
เป็นการวิจัยเชิงพรรณนาโดยมีกระบวนการเก็บ
ข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ (Mixed
Methods) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ
(Quantitative Research) โดยเก็บรวบรวม
ข้อมูลแบบสอบถามเกี่ยวกับการใช้นวัตกรรมการ
จัดการเรียนการสอนการผดุงครรภ์ไทย ยุค
ไทยแลนด์ 4.0

1. ประชากรผู้ให้ข้อมูลเชิงปริมาณ
ประชากรผู้ให้ข้อมูลเชิงปริมาณในการวิจัย
เรื่องแนวทางการพัฒนานวัตกรรมการจัดการ
เรียนการสอนแพทย์แผนไทย สาขาผดุงครรภ์
ไทย ยุคไทยแลนด์ 4.0 ได้แก่ ผู้บริหารสถาบัน
ครูผู้สอนหรือครูผู้ช่วย และนักเรียนที่จบ
การศึกษาและกำลังศึกษาวิชาผดุงครรภ์ไทย
ในจังหวัดนนทบุรีและจังหวัดปทุมธานี จำนวน
131 คน

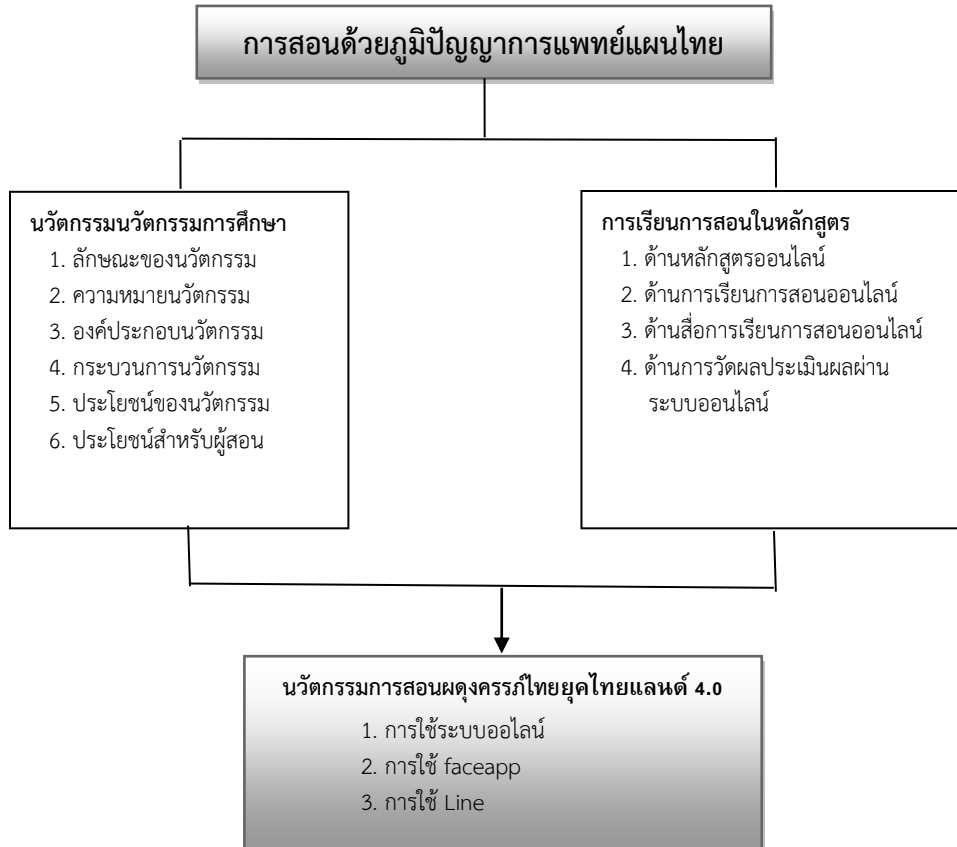
2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเครื่องมือที่
ใช้ในการวิจัย การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนด
เครื่องมือ ที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถาม
(Questionnaire) ป ร ะ ก อ บ ตั ว ย 1)
แบบสอบถาม 1) แบบสัมภาษณ์

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้
ดำเนินการเก็บข้อมูลจากเอกสาร 1)
แบบสอบถาม และ 2) จากแบบสัมภาษณ์

4. การวิเคราะห์เชิงปริมาณจาก
แบบสอบถาม ใช้ค่าความถี่ (Frequency)
และค่าร้อยละ (Percentage) วิเคราะห์หาค่า
เฉลี่ย (Mean) และค่าส่วนเบี่ยงเบน
มาตรฐาน (Standard Deviation) ของ
คะแนนจากการตอบแบบสอบถาม รวมถึงการ
วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์
(Content Analysis) พร้อมทั้งนำเสนอโดย
วิธีการพรรณนาอ้างอิงคำพูดบุคคล ได้แก่
ผู้บริหารสถาบัน ครูผู้สอนหรือครูผู้ช่วย และ
นักเรียนที่จบการศึกษาและกำลังศึกษาวิชา
ผดุงครรภ์ไทย ในจังหวัดนนทบุรีและจังหวัด
ปทุมธานี และสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้าน
นวัตกรรมการศึกษา

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ศึกษาแนวทางการ
พัฒนานวัตกรรมการจัดการเรียนการสอน
การแพทย์แผนไทย สาขาการผดุงครรภ์ไทยยุค
ไทยแลนด์ 4.0 ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดกรอบ
แนวคิดแนวทางการพัฒนานวัตกรรมการจัด
เรียนการสอนการแพทย์แผนไทย สาขาการ
ผดุงครรภ์ไทยยุคไทยแลนด์ 4.0 ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานด้านเพศ อายุและการศึกษา โดยภาพรวมเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนานวัตกรรมการจัดการเรียนการสอนแพทย์แผนไทย สาขาผดุงครรภ์ไทยยุคไทยแลนด์ 4.0 ผลวิจัยพบว่า เป็นหญิงจำนวน 90 คน ชาย จำนวน 42 คน มีอายุ 51-60 ปี จำนวน 52 คน 2. ผู้บริหาร ครู และนักเรียนการผดุงครรภ์ไทย ในจังหวัดนนทบุรีและจังหวัดปทุมธานี จำนวน 131 คน มีอายุ 41-50 ปี จำนวน 48 คน มีอายุ 31-40 ปี จำนวน 27 คน และมีอายุต่ำกว่า 30 ปี จำนวน 5 คน การศึกษาปริญญาตรี จำนวน 67 คน ต่ำกว่าปริญญาตรี จำนวน 42 คน

ปริญญาโท จำนวน 29 คน และปริญญาเอก จำนวน 4 คน

สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับการใช้นวัตกรรม โดยภาพรวมและรายด้าน ทุกด้าน ผู้บริหาร ครู และนักเรียนมีความคิดเห็น อยู่ในระดับมาก เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ด้านสื่อการเรียนการสอนออนไลน์ ด้านการวัดผลประเมินผลผ่านระบบออนไลน์ ด้านหลักสูตรออนไลน์และด้านการเรียนการสอนออนไลน์ ตามลำดับ ความสำคัญของแนวทางการพัฒนานวัตกรรมการจัดการเรียน การสอนแพทย์แผนไทย สาขาผดุงครรภ์ไทยยุคไทยแลนด์ 4.0 มีดังนี้

1. ด้านหลักสูตรออนไลน์ ในภาพรวม ด้านหลักสูตรออนไลน์ อยู่ในระดับมาก ระดับ

มาก มีค่าเฉลี่ยจากการวิจัยเท่ากับ ($\mu = 4.22$) และมีค่ามาตรฐาน ($\sigma = 0.71$) และรายข้อ ทุกข้อ ผู้บริหาร ครู และนักเรียนการผดุงครรภ์ไทย มีความคิดเห็น อยู่ในระดับมาก ได้แก่ มีประสิทธิภาพในการสอนและทำให้เกิดความน่าสนใจ การเพิ่มช่องทางในการเรียนรู้ที่ทันสมัยได้ตลอดเวลาโดยการศึกษาผ่านระบบออนไลน์ โดยเพิ่มโอกาสให้ผู้เรียนเข้าถึงเนื้อหาการเรียนรู้ด้านการผดุงครรภ์ไทยได้จากอุปกรณ์ต่างๆ ผ่านทางระบบเครือข่ายออนไลน์มีการอำนวยความสะดวก

2. ด้านการเรียนการสอนออนไลน์ โดยภาพรวม ด้านการเรียนการสอนออนไลน์ อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\mu=4.22$) และมีค่ามาตรฐานเท่ากับ ($\sigma=0.74$) และรายข้อ ทุกข้อ ผู้บริหาร ครู และนักเรียนการผดุงครรภ์ไทยมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ การเรียนผ่านระบบ Line Video Conference มากกว่าการสอนในระบบห้องเรียน สามารถกระตุ้นและผลักดันทั้งผู้สอนและเรียนรู้การผดุงครรภ์ไทยได้อย่างต่อเนื่อง เอื้อต่อการเรียนรู้การผดุงครรภ์ไทย ที่รวดเร็วกว่าระบบอื่นเป็นนวัตกรรมสื่อการสอนที่การเข้าใช้งานที่ง่ายไม่ยุ่งยากซับซ้อน และยังสามารถเรียนรู้ได้ตลอด 24 ชั่วโมง

3. ด้านสื่อการเรียนการสอนออนไลน์ ด้านสื่อการเรียนการสอนออนไลน์ อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\mu=4.24$) และมีค่ามาตรฐานเท่ากับ ($\sigma=0.65$) และรายข้อ ทุกข้อ ผู้บริหาร ครู และนักเรียนการผดุงครรภ์ไทยมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ สื่อออนไลน์ มีความ

น่าสนใจ และเหมาะสมกับการเรียนรู้ในยุคไทยแลนด์ 4.0 ซึ่งสื่อออนไลน์ใช้งานง่าย สะดวก รวดเร็ว ไม่ยุ่งยากและซับซ้อน มีความทันสมัยต่อการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันและยังสามารถใช้สื่อสาร ในการสนทนาสื่อสารได้ตลอดเวลาและเอื้อต่อสถานการณ์การเรียนรู้ผดุงครรภ์ไทยให้แก่ผู้เรียนได้มากยิ่งขึ้น

4. ด้านการวัดผลประเมินผลผ่านระบบออนไลน์ โดยภาพรวมการวัดผลผ่านระบบออนไลน์ อยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\mu=4.24$) และมีค่ามาตรฐานเท่ากับ ($\sigma=0.68$) ด้านการวัดผลประเมินผลผ่านระบบออนไลน์ อยู่ในระดับมาก และรายข้อ ทุกข้อ ผู้บริหาร ครู และนักเรียนการผดุงครรภ์ไทยมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ มีการใช้สื่อออนไลน์ในการค้นหาข้อมูลอ้างอิงในการเรียนวัดผลการเรียนรู้การสอนผดุงครรภ์ไทย การใช้บริการเครือข่ายสังคมออนไลน์สามารถใช้ได้ทุกช่วงเวลาที่ต้องการวัดผลและติดตามการวัดผลและประเมินผลการเรียนได้อย่างต่อเนื่อง ผ่านสังคมออนไลน์ โดยสามารถกำหนดวัน เวลา จำนวนครั้ง จำนวนของคะแนนเพื่อใช้เป็นเกณฑ์ในการชี้วัดและประเมินผลได้ตามต้องการ

อภิปรายผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนา นวัตกรรมจัดการเรียนการสอนแพทย์แผนไทย สาขาผดุงครรภ์ไทย ยุคไทยแลนด์ 4.0 โลกมีการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีรวดเร็ว โดยเฉพาะเรื่องของนวัตกรรมทางการสื่อสารทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงโลกการศึกษาอีกเช่นกัน โดยเฉพาะการนำเอา ภูมิปัญญา

การแพทย์แผนไทย ซึ่งถือว่าเป็นปัจเจกองค์ความรู้ของไทยไทยมาผนวกเข้ากับการเรียนการสอนผดุงครรภ์ไทยผ่านระบบการศึกษาออนไลน์ จากการศึกษาสามารถนำมาอภิปรายผล ดังนี้

1. ด้านหลักสูตรออนไลน์ จากการวิจัยพบว่า ผู้บริหาร ครู และนักเรียนการผดุงครรภ์ไทย มีความคิดเห็น อยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับ พิเศษฐ์ เลิศธรรมศักดิ์ (การสื่อสารส่วนบุคคล, 12 ตุลาคม 2562) หลักสูตรออนไลน์ต้องมีการวางหลักสูตรที่สอดคล้องกับระบบการเรียนการสอนตามหลักสูตรกลางที่มีการวางไว้อย่างเป็นระบบ โดยจะต้องมีการออกแบบหลักสูตรที่สอดคล้องกับความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีและยังคงต้องรักษาความเป็นแพทย์แผนไทย ด้านการผดุงครรภ์ไทยอย่างกลมกลืน และสามารถนำไปใช้ได้จริงในชีวิตประจำวันไม่ว่าจะเป็นการคุมารดาตั้งแต่เริ่มตั้งครรภ์จนถึงหลังการคลอดบุตรและยังรวมไปถึงการดูแลทารกอีกด้วย สอดคล้องกับ พระมหาชำนาญ มหาชาโน (การสื่อสารส่วนบุคคล, 14 มกราคม 2563) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า ปัจจุบันโลก มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะนวัตกรรมทางการศึกษาด้านแพทย์แผนไทย ควรนำหลักสูตรที่มีในปัจจุบันมาทำความเข้าใจอย่างชัดเจนก่อนจะทำหลักสูตรด้านออนไลน์ให้สอดคล้องกับปัจเจกองค์ความรู้จากครูบาอาจารย์ทางการแพทย์แผนไทยเพื่อให้ถูกเผยแพร่ต่อสาธารณชนอย่างถูกต้องและยังเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยให้ดำรงคงอยู่สืบต่อไป รวมถึงการเตรียมพร้อมในการสอนผ่านระบบแบบใด ซึ่งในปัจจุบันมีระบบที่รองรับการ

เรียนการสอนผ่านระบบออนไลน์ที่นิยมกันอย่างแพร่หลายคือ Google Class Room และ Thai MOOK / Model รวมถึง กลุ่ม Line หรือกลุ่ม Facebook

2. ด้านการเรียนการสอนออนไลน์ จากการวิจัยพบว่า ผู้บริหาร ครู และนักเรียนการผดุงครรภ์ไทย มีความคิดเห็น อยู่ในระดับมาก เห็นสมควรให้มีการจัดการเรียนการสอนผ่านระบบออนไลน์ครูผู้สอนต้องเพิ่มพูนความรู้เรื่องการใช้เทคโนโลยีผ่านสื่อ ต้องควบคุมและบริหารการสอนให้อยู่ภายใต้เนื้อหาที่ไดวางไว้ในแต่ละคาบเรียนซึ่งจะต้องตรงและสอดคล้องกับหลักสูตรกลางของสภาการแพทย์แผนไทย สอดคล้องกับ จันทนา วงษ์ศิริ (การสื่อสารส่วนบุคคล, 15 ตุลาคม 2562) ให้สัมภาษณ์ว่าการเรียนการสอนแพทย์แผนไทย ควรยึดหลักตามแบบฉบับของแพทย์แผนไทยคือ เน้นการเรียนการสอนตามคัมภีร์หลักจนเข้าใจและแตกฉานกับคัมภีร์ในแต่ละคัมภีร์ การเรียนผดุงครรภ์ไทยก็เช่นกันต้องมีความเป็นเอกลักษณ์แม้ว่าจะสอนผ่านระบบออนไลน์ ก็จะต้องเน้นถึงความ เป็นไทย สอดคล้องกับ เกษม แสงนนท์ (การสื่อสารส่วนบุคคล, 22 ธันวาคม 2562) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า จำเป็นต้องมีการฝึกครูผู้สอนให้ชำนาญก่อนแล้วจึงนำไปใช้กับผู้เรียน เพื่อไม่ให้เกิดการขัดข้องระหว่างการเรียน หรือการศึกษาเรียนรู้ ในภายหลัง ควรกำหนดขอบเขตของชั่วโมงการเรียนรู้อย่างชัดเจน ควรมีกล่องข้อความในการถามตอบหากไม่ใช่เป็นการสอนสด เพื่อรองรับการตอบคำถามหลังการเรียนการสอนอีกด้วย สอดคล้องกับ อำนวย เดชชัยศรี (การสื่อสารส่วนบุคคล, 29 ธันวาคม 2562) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า ต้องคำนึงถึงเนื้อหาการเรียนการ

สอนที่มีการออกแบบมาให้เหมาะสมการเรียนการสอนแพทย์แผนไทยเป็นหลัก และต้องมีการพัฒนาในด้านการผลิตหรือออกแบบอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการดูแลและบริการด้านการให้ข้อมูลที่ผู้เรียนมีการสอบถามหลังการเรียนตลอดจนต้องมีการสอดแทรกหลักคุณธรรมและจริยธรรมควบคู่ระหว่างที่มีการเรียนการสอนทุกครั้ง

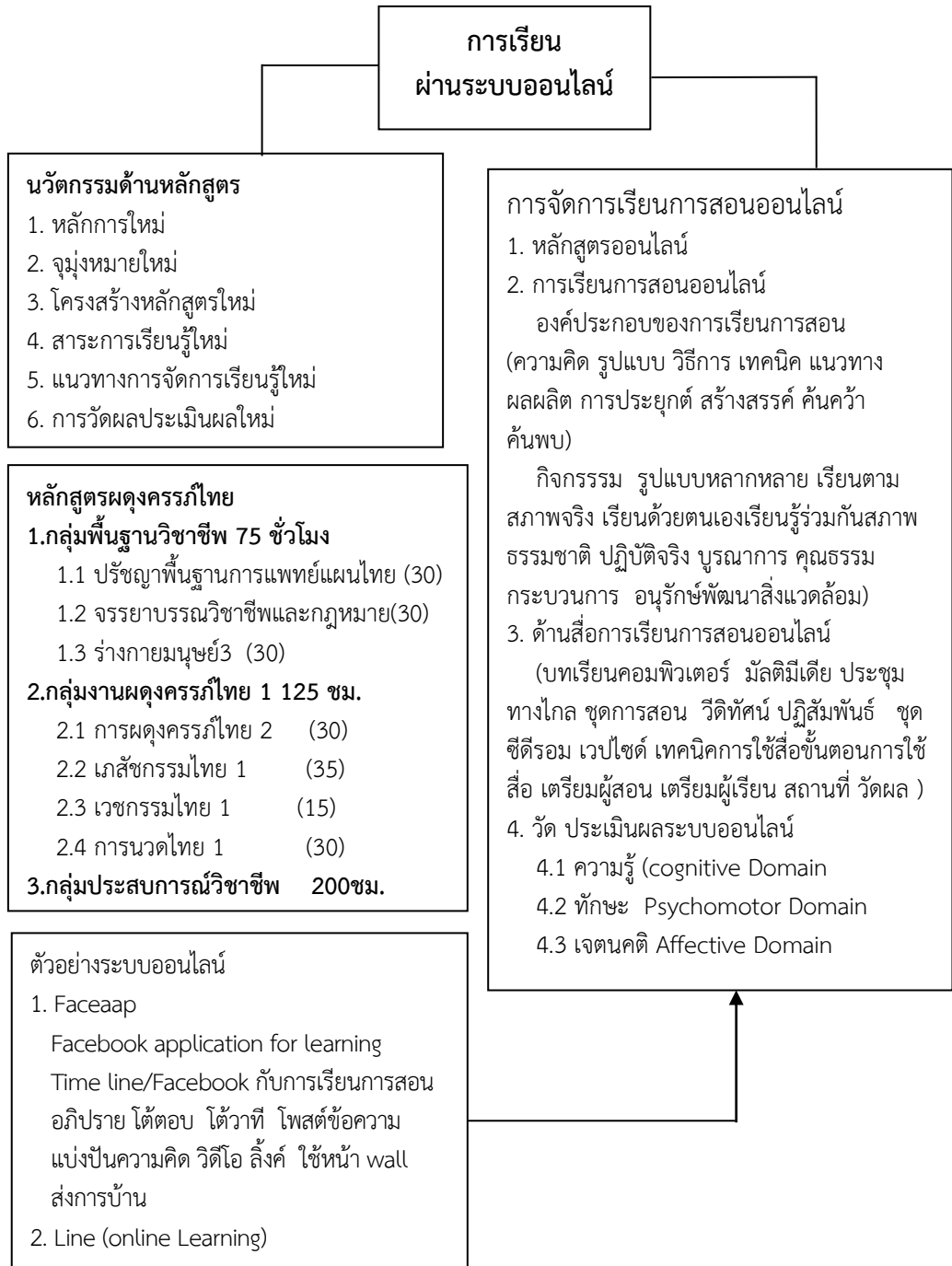
3. ด้านสื่อการเรียนการสอนออนไลน์ จากการวิจัยพบว่า ผู้บริหาร ครู และนักเรียนการผดุงครรภ์ไทย มีความคิดเห็น อยู่ในระดับมาก สอดคล้องกับ สุภิญญา ลือชัยสิทธิ์ (การสื่อสารส่วนบุคคล, 21 ตุลาคม 2562) ให้สัมภาษณ์ว่า สื่อการสอนออนไลน์ของผดุงครรภ์ไทยมีความจำเป็นอย่างมากในปัจจุบัน สื่อนั้นจะยังต้องยึดหลักตามตำราของแพทย์แผนไทยด้านการผดุงครรภ์ไทย เห็นด้วยกับการนำสื่อผ่านโลกออนไลน์โดยสื่อจะต้องมีการอัพเดทให้ทันสมัย และดึงดูดความสนใจของผู้เรียนได้ สื่อที่มีเนื้อหาถูกต้องสามารถขยายความในเนื้อหาของบทเรียนได้เป็นลำดับขั้นตอนที่ชัดเจน และไม่มี ความซับซ้อนเกินไป ครูผู้สอนควรปรับปรุงสื่อการเรียนการสอนอยู่ตลอดเวลา และยังต้องการให้อิงถึงตำราการแพทย์แผนไทยอยู่ทุกครั้งที่มีการทำสื่อการเรียนการสอน แต่ยังคงเน้นย้ำถึงการสอนภาคปฏิบัติยังคงต้องผ่านการฝึกอบรมและอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของครูผู้ชำนาญในการสอน นอกจากนี้ควรมีการแนะนำการใช้สื่อกับผู้เรียนและต้องมีระบบอินเตอร์เน็ตที่มีความเสถียรของระบบเครือข่ายเพื่อป้องกันการสะดุดระหว่างการเรียนการสอน สอดคล้องกับ กิตติศักดิ์ ณ สงขลา (การสื่อสารส่วนบุคคล, 14 มกราคม 2563) ได้ให้

สัมภาษณ์ว่า Topic หรือหัวข้อเรื่อง เป็นเรื่องสำคัญมากระหว่างการเรียนการสอนเพราะสื่อในการสอนออนไลน์จะต้องไม่ยาวเกินไป โดยเน้นทำทีละตอนแบบสั้นๆ กระชับฉับไว ไม่ว่าจะ เป็นด้านพาวเวอร์พอยต์ ภาพ และสไลด์ต่างๆ รวมถึงการบันทึกผ่านระบบวิดีโอ ต้องมีความชัดเจน ความยาวของวิดีโอในแต่ละตอนไม่ควรเกิน 5 ถึง 10 นาที ผู้สอนควรคำนึงถึงสิ่งเหล่านี้เป็นอย่างมาก นอกเหนือจากนี้คือระบบสัญญาณอินเทอร์เน็ตต้องเสถียรเพราะหากระบบสัญญาณไม่ดีก็จะทำให้การเรียนนั้นขาดความต่อเนื่อง และการเชื่อมต่อถึงข้อมูลของผู้อื่นไม่ว่า จะเป็นรูปภาพ เนื้อหาที่ถูกหยิบยกขึ้นมา ควรมีการใส่ Link ของเว็บไซต์ต่างๆ เพื่อให้ง่ายต่อการค้นหาข้อมูลในการเรียนรู้เพิ่มเติม สอดคล้องกับ อุดร เขียวอ่อน (การสื่อสารส่วนบุคคล, 14 มกราคม 2563) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า สื่อของการเรียนการสอนผ่านออนไลน์นั้นเป็นสิ่งสำคัญ อีกประการหนึ่งสิ่งที่จะทำให้การเรียนการสอนประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพ สื่อที่ผลิตออกมานั้นจะต้องทันต่อเหตุการณ์ และสามารถอัพเดทข้อมูล ให้ทันสมัยอยู่เสมอ สื่อในการเรียนการสอนมีหลายรูปแบบจะต้องมีการใช้อย่างถูกวิธีและเหมาะสม ในการผลิตสื่อต่างๆ ควรเกิดจากความเข้าใจจากผู้สอน เพราะหากผู้สอนเกิดความเข้าใจเป็นอย่างดี ก็จะสอนได้อย่างรวดเร็วและสามารถปรับปรุงแก้ไขได้ตลอดเวลาและทันสมัย

4. ด้านการวัดผลประเมินผลผ่านระบบออนไลน์ จากการวิจัยพบว่า ผู้บริหาร ครู และนักเรียนการผดุงครรภ์ไทย มีความคิดเห็น อยู่ในระดับมาก ครูผู้สอนควรวัดผลและประเมินผลจากระบบที่มีการวางเนื้อหา

หลักสูตรไว้อย่างชัดเจนตามคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของหลักสูตร การวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้จากผลการวิจัยดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าผลของการเรียนการสอนเป็นอย่างไรและยังสามารถนำมาปรับครูต้องสนับสนุนการวัดและนำผลจากการวัดผลและประเมินผลมาเป็นเครื่องมือ ที่ใช้ในการปรับปรุงการเรียนการสอนได้อีกด้วย สอดคล้องกับ ขวัญตา อุดมรัช (การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 ตุลาคม 2562) ว่า ผู้สอนสามารถใช้เป็นเครื่องมือการประเมินผู้เรียนโดยโพลด แอปพลิเคชัน Plickers และกระดาษคำตอบ สามารถโพลดได้ในเว็บ (www.plickers.com) และพิมพ์ออกมา ตัวใบคำตอบของแต่ละคนจะหน้าตาไม่เหมือนกัน ลักษณะหน้าตาเหมือน QR Code สามารถพลิกได้ 4 ด้านเพื่อเปลี่ยนคำตอบ A-B-C-D เป็นเครื่องมือที่ถูกออกแบบมาอย่างเรียบง่ายมาก โดยที่ผู้เรียนไม่จำเป็นจะต้องมีมือถือ คอมพิวเตอร์ หรืออุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ใดๆ จึงทำให้ Plickers เป็นเครื่องมือที่เข้าถึงนักเรียนได้ทุกพื้นที่ สอดคล้องกับ อำนวย เดชชัยศรี (การสื่อสารส่วนบุคคล, 29 ธันวาคม 2562) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า การทดสอบที่ดีครูผู้สอนควรที่จะทำแบบทดสอบก่อนที่จะนำไปใช้ทดสอบกับ ผู้เรียนเสียก่อน จะได้ทราบถึงปัญหาในการทำแบบทดสอบ เพราะหากไม่มีการทดสอบจะทำให้ไม่ทราบถึงปัญหา จุดอ่อน หรืออุปสรรคในระหว่างทำการทดสอบ โดยจะต้องคำนึงถึงความคิดสร้างสรรค์ ความสามารถที่แสดงให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญในการผลิตผลงานที่ สอดคล้องกับการใช้นวัตกรรมในการสอนตาม

ยุคสมัย มีความกระตือรือร้นในการเตรียมสิ่งใหม่ๆ ตลอดเวลา สามารถเผยแพร่และถ่ายทอดองค์ความรู้ที่แท้จริงให้กับผู้อื่นได้เป็นอย่างดี การพัฒนา มีขั้นตอนและกรอบการทำงานที่ชัดเจนในการวัดผลและประเมินผลสามารถสะท้อนตนเองในการปฏิบัติงาน ได้ให้สัมภาษณ์ถึงหลักในการสร้างระบบของ e-testing ที่ใช้ในการสอบผ่านระบบออนไลน์ โดยครูผู้สอนต้องมีหัวข้อ (Content) เพื่อป้อนข้อมูลเข้าสู่ระบบ และผู้กระบวนแก้ไขในการออกข้อสอบแบบออนไลน์ เช่น ห้องสอบ ข้อสอบที่ถูกสร้างเป็นแบบปรนัย จำนวนข้อสอบ คะแนนในการชี้วัด การกำหนดวัน เวลา และระยะเวลาในการทำการทดสอบ จำนวนครั้งที่ให้ตอบสามารถเข้าได้กี่ครั้ง เช่น 1, 2, 3 และเกณฑ์ในการวัดผลและประเมินผล ระบบจะคิดคะแนน แบบใด เช่น เกณฑ์การวัดคะแนนแบบอิงเกณฑ์หรืออิงกลุ่ม หรือจะตั้งให้ระบบคิดคะแนนจากครั้งที่ ทำคะแนนได้มากที่สุด ซึ่งการเก็บคะแนนก็เป็นแบบระบบอัตโนมัติ สามารถเรียกดูหรือประมวลผลได้ตามต้องการ ในการออกข้อสอบทุกครั้งระบบสามารถเก็บเป็นคลังข้อสอบไว้ได้ และในการออกข้อสอบ ในแต่ละครั้งยังสามารถตั้งให้ระบบสุ่มข้อสอบ โดยการสุ่มนั้นสามารถสุ่มจากคลัง สุ่มจากห้องสอบ โดยสามารถสลับสับเปลี่ยนข้อสอบทุกครั้งที่มีการเข้าสอบ ถือเป็นการป้องกันการทุจริตได้ดี เพราะข้อสอบที่ออกมาจะไม่เหมือนกัน การสอบแบบออนไลน์สามารถเข้าได้ทุกที่ ทุกเวลา และยังสามารถตรวจสอบวัดผลได้อย่างแม่นยำ และยังช่วยประหยัดทรัพยากรในทุกๆ ด้านอีกด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย
การวิจัยเรื่อง ศึกษาการใช้นวัตกรรม
การจัดการเรียนการสอนการผดุงครรภ์ไทยยุค
ไทยแลนด์ 4.0 ซึ่งมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

ด้านหลักสูตรออนไลน์ เนื้อหาหลักสูตร
แกนกลางของสภาการแพทย์แผนไทย
สามารถนำมาปรับใช้ได้จริง และควรมีสื่อใน
การเรียนการสอนเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการ
เรียนให้ทันสมัยเป็นปัจจุบัน มีภาคทฤษฎีและ

การปฏิบัติ เพราะต้องผ่านการฝึกฝนจาก
ครูผู้สอนที่มีความรู้ความสามารถ ที่ชำนาญใน
การควบคุมการฝึกปฏิบัติ

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัย
ไปใช้

จากผลการศึกษาความคิดเห็น
ผู้บริหาร ครู และนักเรียนการผดุงครรภ์ไทย
เรื่อง ศึกษากาารใช้นวัตกรรมจัดการเรียน
การสอนการผดุงครรภ์ไทยยุคไทยแลนด์ 4.0
พบว่า ผู้บริหาร ครู และนักเรียน อยู่ในระดับ
มาก ครูควรใช้ระบบการสอนผ่านออนไลน์เป็น

กิจกรรมการเรียนรู้ เพราะสะดวก ต่อการ
เรียนรู้การผดุงครรภ์ไทย

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้ง
ต่อไป

3.1 ควรดำเนินการวิจัยเรื่อง เกณฑ์
การวัดประเมินผลการเรียนรู้ผ่านระบบ
ออนไลน์ด้านการผดุงครรภ์ไทย

3.2 ควรดำเนินการวิจัยเรื่อง
ส่งเสริมการเรียนการสอนการผดุงครรภ์ไทยใน
ศตวรรษที่ 21

แหล่งอ้างอิง

กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร. (2559). *แผนพัฒนาดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและ
สังคม*. กรุงเทพฯ: กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร.

กิตติศักดิ์ ฅ สงขลา. (2563, 14 มกราคม). สัมภาษณ์โดย กมลลักษณ์ โพธิ์อรุณพัชัญ [การ
บันทึกเสียง]. อาจารย์ประจำภาควิชาภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา.

เกษม แสงนนท์. (2562, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย กมลลักษณ์ โพธิ์อรุณพัชัญ [การ
บันทึกเสียง]. ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหาร
การศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา.

ขวัญตา อุดมรักษ์. (2562, 26 ตุลาคม). สัมภาษณ์โดย กมลลักษณ์ โพธิ์อรุณพัชัญ [การ
บันทึกเสียง]. ผู้อำนวยการสถาบันการแพทย์แผนไทย อโรคยาศาสตร์, ศรีสะเกษ.

จันทนา วงษ์ศิริ. (2562, 15 ตุลาคม). สัมภาษณ์โดย กมลลักษณ์ โพธิ์อรุณพัชัญ [การ
บันทึกเสียง]. ผู้อำนวยการโรงเรียนแพทย์แผนไทย โรงเรียนเพ็ญแขวงการแพทย์แผนไทย,
ปทุมธานี.

เจริญวิชัย สมพงษ์ และคณะ. (2553). *การศึกษาแนวโน้มคุณลักษณะของครูไทยในทศวรรษหน้า*.
กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา.

พระราชบัญญัติวิชาชีพการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2556. (2556, 1 กุมภาพันธ์). *ราชกิจจานุเบกษา*.
เล่ม 130 ตอนที่ 10 ก. หน้า 1-19.

พระมหาชำนาญ มหาชาโน. (2563, 14 มกราคม). สัมภาษณ์โดย กมลลักษณ์ โพธิ์อรุณพัชัญ
[การบันทึกเสียง]. ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา.

- พิเชษฐ์ เลิศธรรมศักดิ์. (2562, 12 ตุลาคม). สัมภาษณ์โดย กมลลักษณ์ โพธิอรุณพัชญ์ [การบันทึกเสียง]. ผู้อำนวยการโรงเรียนแพทย์แผนไทย คลินิกหมอนอาการแพทย์แผนไทย, นนทบุรี.
- สุภิน ลือชัยสิทธิ์. (2562, 21 ตุลาคม). สัมภาษณ์โดย กมลลักษณ์ โพธิอรุณพัชญ์ [การบันทึกเสียง]. ผู้อำนวยการคลินิกการแพทย์แผนไทยเกษิเจริญ, ธนบุรี.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติพ.ศ. 2560-2579*. กรุงเทพฯ: พริกหวานกราฟฟิค.
- อุดร เขียวอ่อน. (2563, 14 มกราคม). สัมภาษณ์โดย กมลลักษณ์ โพธิอรุณพัชญ์ [การบันทึกเสียง]. อาจารย์ประจำหลักสูตรเทคโนโลยีสารสนเทศ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา.
- อำนวยการ เดชชัยศรี. (2562, 29 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย กมลลักษณ์ โพธิอรุณพัชญ์ [การบันทึกเสียง]. อาจารย์พิเศษประจำคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา.